

EGY FOTOGRÁFUS NAPLÓJA MÓRICZ UTOLSÓ ÉVEIRŐL ÉS A CSIBE-ÜGYRŐL

Az utóbbi években ismét felélénkült az érdeklődés a Móricz-oeuvre iránt. Kiadásra kerül az író 1921 és 1942 között vezetett naplója, pontosabban önéletírás-együttese, melyből két kötet, az 1924–1925 és az 1926–1929 évkörök feljegyzéseit közlétevéők már napvilágot is láttak. Több Móriczról szóló monográfia is megjelent, melyek közül csak egyet emelnénk ki, éppen a naplók egyik sajtó alá rendezőjének, Szilágyi Zsófiának a munkáját, a 2013-ban a Kalligram kiadónál megjelent *Móricz Zsigmondot*.

Ezúttal azonban nem e munkákról, hanem egy olyan, Móricz életét érintő forráskiadásról szeretnék szólni, melynek szövegét az író nem saját maga, hanem a magyar szociofotózás egyik úttörő személyisége, Kálmán Kata jegyezte le, s amelyet Varga Katalin rendezett sajtó alá.

Kálmán Kata személye és életműve talán nem annyira közismert, noha nagyon érdekes pálya az övé. Az 1909-es, korponai, azaz felvidéki születésű Kálmán Kata a trianoni békekötést követően költözött a fővárosba, ahol az 1927-ben, középiskolai tanulmányait követően Madzsar Alice tánc- és mozgásstúdiójának hallgatója lett. Noha e pályairányt is folytatva a „test nevelésének” elkötelezett híve maradt, 1929-es, Hevesy Ivánnal való házasságkötését követően a fotóművészet felé orientálódott. A harmincas években már ismert fotós, a Móriczcal való találkozásakor a milánói Fotográfiai Triennále aranyermese (1933), és a brüsszeli Nemzetközi Fotóművészeti Szalon kiállításának bronzermese (1936).

Műalkotásaiban a társadalom periferiáján élő emberek, elsősorban parasztok, munkások és munkanélküliek, valamint szegény sorsú gyermekek érdekelték, akikről főként portrékat és zsánerképeket készített, elkapott pillanatokat örökített meg. Korai fotóiból összeállított albuma – mely 1937-ben *Tiborc* címmel és Boldizsár Iván fotókommentárjaival jelent meg a *Szolgálat és Írás Munkatársaság* könyvei sorozat harmadik köteteként (az első kettő Szabó Zoltán: *A tardi helyzet* és Kovács Imre: *A néma forradalom* című művei) szerezte meg számára a hazai szakmai elismertséget, többek között Móricz Zsigmond figyelmét és elismerését, később barátságát. Kálmán Kata ugyanis férje közvetítésével kereste fel Móriczot, hogy a fotóiból készülő kötet számára előszót kérjen az írótól. Móricz köztudottan a legritkább esetben írt mások munkái számára ajánlást, ám e fotókönyv esetében kivételt tett. Nem csak a képek szociológiai és művészi kvalitása miatt alakulhatott ez így, hanem Móricz élet- és művészetszemléletében is hasonló irányváltás következett be. Az író figyelme a harmincas évek elejétől egyre inkább a mélyszegénységben élők felé fordult, mely részben a népi szociográfiai mozgalom érdeklődésével esett egybe, részben azonban ettől függetlenül zajlott: személyes indíttatású volt, s inkább Móricz származásából és életútjából adódott. A fotográfusnő által lejegyzett és Varga Katalin által közzétett szövegből is tudhatjuk, hogy ez az érdeklődés nagyban elősegítette Littkei Erzsébettel, a Csibe novellák ihletőjével való megismerkedést is, mely aztán még erősebbé tette ezt az orientációt.

A kölcsönös baráti és szakmai respektusból született tehát Kálmán Kata Móriczra vonatkozó kézírata, mely mind ez ideig ismeretlen volt a nagyközönség előtt. A most közzétett kézirat 1936 novemberre és Móricz 1942 őszi bekövetkezett halála közötti időszakot foglalja magában. A szöveg első része nem naponta vezetett napló, hanem visszaemlékezés az íróval való első személyes találkozásra, majd a Csibe megismerésére és az őt megörökítő felvételek készítésére. Kálmán csak 1937 októberétől tagolja szövegét pontos dátumok szerint. A textus azonban e kétféle írói eljárás ellenére is egységes, egyenletes és ugyanakkor érdekfeszítő olvasmány.

A fenti szövegegyüttesből is jól rekonstruálható, hogy Kálmán Kata és férje, Hevesy Iván 1936 őszi kereste meg az író a már említett *Tiborc* című fotóalbum elé írandó előszó ügyében. Móricz húzódozott elfogadni a felkérést, ám szeretne volna „lefotografáltatni” az akkoriban megismert Csibét. A kérésnek eleget is tett Kálmán, hisz érdeklődésével egybevágott a lány környezete. A Lágymányos peremén élő Littkei Erzsébetről ideiglenes otthonában – melyet Móricz sem ismert belülről – készített fényképeket.

Ezek közül néhány – de nem a Csibét, hanem környezetét ábrázolók közül – a *Tiborc* albumba és későbbi munkáiba is bekerül. Móricznak tetszenek az elkészült képek, s lényegében egy fotókkal illusztrálандó Csibe-regény terve is felmerül az íróban, mely végül nem valósult meg. Ám az író mindinkább barátságába fogadta a házaspárt, mely révén Kálmán Kata Móricz és Csibe kapcsolatába valamelyest betekintést nyerve jegyezhetette le emlékeit. A házaspár és az író szerkesztőségi találkozásait előbb esetleges, majd előre megbeszélte kávéházi beszélgetések váltották fel, melyet követően Móricz személyes terébe, saját lakhelye, illetve a leányfalui birtok mindennapjaiba is bepillantást engedett a házaspárnak. E kapcsolat egyes pillanatait nemcsak fotók örökítették meg, hanem e memoár is.

Kálmán Kata pontosan látta ugyanis azt, hogy az utókor számára érdekesítőek lesznek az író utolsó éveiről szóló feljegyzések, és az abban főszerepet játszó Littkei Erzsébet. E szövegben rekonstruálni próbálja az író és későbbi modellje találkozásának lélektani előzményeit, az egykori híres színésznővel, Simonyi Máriával való megromlott házasságának nyomán kialakult lelkiállapotot, azaz e kapcsolat lelki tényezőit, Csibével való kapcsolatát, mindennapjaikat, beleértve Móricz kísérletét a lány intellektuális és társadalmi felemelésére, illetve a tágabban értett család viszonyulását a Csibe-jelenséghez. Hogy e kapcsolat „megfejtése” nem sikerülhetett tökéletesen, azt mutatják a közelmúltban Hamar Péter és mások kutatásai és publikációi révén közzismertté vált, Csibére vonatkozó Móricz-feljegyzések. Mindenesetre a fotográfus művész- és asszonszemmel pontosan analizálja Littkei Erzsébet személyiségét, a lány különféle érzelmi és cselekvési stratégiáit az íróval szemben, és Móricz e stratégiákra adott különféle, időben változó reakcióit. Csupán egy olyan példát kiemelve, ahol Móricz és Kálmán Kata vélekedése egybevág. Az író rendszeresen beszélteti Littkei Erzsébetet, hogy novellatémához jusson. Ám Csibe történetei több, egymástól eltérő variációban hangoznak el, amely sejteti az íróval, hogy a lány épp annyit és azt mond magáról, ami hallgatója érdeklődésével egybeesik, érdeklődését fenntartja iránta és pozitív érzelmeket vált ki.

Kálmán Kata írása azért is értékes szöveg, mert azon, Móricz életnek utolsó évtizedét dokumentáló kevés forrás egyike, mely részben – a műfaj szubjektivitásától eltekintve – mégis igyekszik elfogulatlan képet adni az íróról. Móricz, aki köztudottan szeretett magánjellegű műfajokban (napló, levél) megnyilatkozni, e szövegcsoporthoz tartozó írásaiban is az örökkévalóságra gondolt, tudta, hogy minden sorával az irodalomtörténet számára dolgozik. Kálmán Kata nemcsak a külső látószög objektívabb voltánál, hanem választott hivatásánál fogva is alkalmas volt az emlékirat rögzítésére, hisz fotóművészként is embereket, s nemcsak arcukat, hanem a gesztusok mögött rejlő viselkedést, személyiséget, és persze a tágabb értelemben vett szociológiai hovatartozást is ösztönösen vizsgálta. Talán az analízáló munka azonossága – s csak a médium különbözősége – rejlik a mögött, hogy nagyon pontos, élvezetes és szinte szépírói szöveget tarthat kezében az olvasó, mely mentes bármiféle indiszkréciótól.

Természetesen Móricz utolsó éveinek és Csibével való kapcsolat csupán egyetlen látószögét ismerhetjük meg a memoárból, melyet a hamarosan teljes egészében kiadásra kerülő Móricz-naplók új aspektussal gazdagíthatnak. E források együtt olvasása mindenképpen fontos adalékkal szolgálhat az ebben az időszakban született művek megértéséhez.

A kötetet sajtó alá rendező és szerkesztő Varga Katalint nemcsak a hibátlan szövegközlésért, hanem azért is köszönet illeti, mert nem hagyta feledésbe merülni e fontos emlékiratot. Varga Katalin a Csibe-fotókból a napló egyes részletei kíséretében 2005-ben már közzétett néhány részletet. (*Csibe. Részlet Kálmán Kata naplójából.* S. a. r., jegyz.: Varga Katalin, In: *Magdi könyve.* 2005, 156–170.) Addig azonban e napló a szélesebb nyilvánosság számára ismeretlen volt. E teljes kiadás szintén tartalmazza a Kálmán Kata által Littkei Erzsébetéről készített fontosabb felvételeket. Így a látogatói időszak, azaz a Füredi Flóriánéknál töltött időszakot rögzítőket, a Móriczsal készült közös képeket, s néhány leányfalui látogatást megörökítő fotót is. Mindezek miatt is érdemes kézbe venni a kötetet, mely forrásértéke okán is érdekesítő olvasmány, s amely igen szép kiadásban kerül kiadásra.

Kálmán Kata: A Csibe-ügy. Egy fotográfus naplója Móricz Zsigmond utolsó éveiről.
Szerk. Varga Katalin. Bp., Új Palatinus Könyvesház, 2012

LÉLEK ÉS IRODALOM: NÉMETH LÁSZLÓ ÚTJA AZ IRGALOM FELÉ

Télemakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfiája (1901–1932) címmel, a Kronosz Kiadónál jelentette meg doktori disszertációja „átdolgozott változatát” Bálint Ágnes, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa. A freudi „pszichoanalízist az életrajzírásban alkalmazó”, közvetlen modelljének „Erik H. Erikson 1958-ban megjelent Luther életrajzát” tekintő pszichobiográfia „az életrajzírás megújítását tűzte ki célul”. Nagy érdeme, hogy (Füzi László nagy monográfiájának címét idézve) „alkat és mű” kapcsolatairól tud újat mondani a hatalmas Németh László-szakirodalomban, már-már felmérhetetlenül sok és sokféle elemzés, értelmezés, vizsgálódás, tanulmány, könyv után is. Meglehet, hozzájárulása olykor vitára késztet, provokatív, előszavát citálva, „termékeny vitát generál”, kiváltképp az „indiszkreció az irodalomban” létjogosultságának babitsi kérdéskörében, ám mindig gondolatébresztően, ihletően, érdekesen és hasznosan.

A „pszichohistóriai” rekonstrukció vezérmotívuma Németh László viaskodása, magánemberként és íróként, lelkében és alkotásaiban a „Télemakhosz-élménnyel”, -mitosszal vagy -komplexussal. Németh azért „találta bele magát nagyon az apjára váró Télemakhosz lelki világába”, mert maga is nélkülözni volt kénytelen, serdülése és felnőtté válása meghatározó éveiben, az első világháborúban harcoló, majd hadifogságba eső édesapját, akiben, ráadásul, várva-várt hazatérte után csalódott. S itt máris kérdőjelek kígyóznak elénk: mert Németh József, a derék, gyűjtögető-nyelvészkedő tanárember sem igazán feltethető meg a „leleményes”-hős Odüsszeusznak, de az édesanya, Gaál Vilma – házastársi hűtlenségével, kiegyensúlyozatlanságával, ugyanakkor nevelői maximalizmusával – még annyira sem a hűséges Pénélopénak.

A pszichológus-irodalomtörténéz megdöbbentő adalékokkal szolgál a „szoknyák segítségével kislányossá varázsolt külsejű” kislányról, aki még nagyfiúként, kamaszkorában is anyukája mellett aludt „a nagy családi ágyban”. A szerző erre vezeti vissza Németh László büntudatos és elutasító viszonyát a nemiséggel. Ez, bizonyos mértékig, megalapozza azt a – legvégtetesebben a Kemenes Géfin László–Jolanta Jastrzebska szerzőpáros által képviselt – hipotézist, miszerint az Iszony Kárász Nellije mögött is Németh László egyénisége (egy része) rejtőzne.

Bálint Ágnes azonban nem az *Iszony*, hanem az *Irgalom* felé „vezeti el hősét”, izgalmasan kísérve végig azt az alkotáslélektani folyamatot, melynek során az életrajzi „Télemakhosz-élményből”, hosszú-hosszú, több évtizedes érlelődés után, kifermálódott a huszadik századi magyar irodalom egyik legjelentősebb regénye, az *Irgalom*, amelynek hősnőjében, a „női Télemakhosz” („Télemakhé”) Kertész Ágnesben sokkal inkább felismerhető a regényíró egyfajta alteregója, mind Kárász Nelliben. Jelképesen is értelmezhető, hogy a Németh László-i út az iszony legyőzésével elvezetett az irgalomhoz.

A „fő vonal” mellett, ahhoz kapcsolódóan, Bálint Ágnes még több fontos „szálat” kiemel: így az ifjú Németh vívódását a bölcsészettudomány és az orvostudomány között, fogorvosi kudarcát és ellentmondásos kapcsolatát olyan „apafigurákkal”, „apapótlékokkal”, mint Osvát és Babits.

A lélektörténeti analízis a nagy vállalkozás, a *Tanú* folyóirat elindításának előestéjén ér véget. Kíváncsian várjuk az ígért folytatást.

Bálint Ágnes: *Télemakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfiája (1901–1932)*,
Kronosz Kiadó, Pécs, 2012

A FELFOKOZOTT ÉRZÉKENYSÉGŰ KÖLTŐ

Petrőczy Éva (Ludwig Éva, 1951) költői pályáját beszédesen jellemzi az a tény, hogy amikor 2013 tavaszán József Attila-díjban részesült, már nyomdában volt Bakonyi István róla írt kismonográfiája. Eléggé szokatlan főcímmel – *Hogy elfogadjanak...* – legalább is a tucatnyi szebbnél szebb filigrán verseskötvető szerzőjétől, aki a borító fotóján valóban kedves biztatással de inkább tanáros-értekező (vagy védekező?) tartásban fordul a beszélgetőtárhoz.

Az alapos életrajzírói felkészültségről tanúskodó kötet magyarázatot ad e felfokozott emberi és alkotói érzékenységre. A könyvkiadó ajánlója is idézi, hogy maga a költő alkotott ironikus-játékos megjegyzést egyik versében saját énjének, tevékenységének sokféleségére a „polihisztérika” szószüleménnyel. Petrőczy Éva számára éltető közeg a nyelv, a nyelvi önkifejezés, melynek megemelt létformája a vers – és ez gyerekkora óta második anyanyelve: „Mérlegemen nem gyöngyöt, aranyat / mérek: szavak / súlyosulnak kezemben”. (Önarckép Jan Vermeer modorában) Legkedveltebb formái sűrített szöveglelmények, reflexiók, amolyan versminiatűrök, ezekkel rendezte be saját világát, a számára nem mindig otthonos valóságban. Így nemcsak fordítói és versírói, de publicista vagy későbbi prózai munkáiban, előadói és irodalomtudományi gyakorlatában is egy sokféle érzékenységgel megáldott poétai személyiség hordozza – különben illő teherbírással – a családi kötelezettségeiből és tehetségéből rá háruló egyéb feladatokat.

Am Bakonyi István neves kritikusok pontosan idézett szavaival hitelesíti: Petrőczy Éva tudatos költő, életműépítése egy klasszikus európai és a legjobb vidéki magyar hagyományokat is hordozó protestáns értelmiségi és tudós tanár horizontján rajzolódik ki. Költői vezetéknevét („Kata nagyasszonyom, / szívbéli rokonom”) a 19. században felfedezett kuruc kori költőnő, Petrőczy Kata Szidóniától vette, két másik „védőangyala” a zsoldárfordító Szenci Molnár Albert és a kései modern nyugatos, Jékely Zoltán. Feltűnő játékosságát és formakultúráját – ezt az évforduló miatt sem érdemes kihagynunk – Weöres Sándor nevéhez kötötte egyik első recenzió. Mintáit és forma- vagy témaadó példatárát a költőpályát periódusai szerint és kötetenként részletesebben is áttekintő kismonográfia részletesen tárgyalja, és bemutatja e nem nagy kiterjedésű életmű tágas szellemi hátterét, ihlető forrásait is.

Az a gazdag kulturális utalásrendbe állítható és Petrőczy fordítói munkásságával is igazolható versvilág, amit a három és fél évtizedes életmű magába foglal, nemcsak remek formakészségről, hanem formafegyelemről is tanúskodik. De mindezekkel együtt Petrőczy Éva egy asszonyiségében, feminim játékosságával, megértés- és intimitásigényével, életszeretével és humorával, (ön)íroniájával együtt értelmezhető egyéniség; költészetét a kezdetektől leginkább a spontán reflexivitás jellemzi. A versek keletkezésére utaló referenciális elemek is erre utalnak: tudatos a versvilág magyarországi-európai kulturgeográfiája, tudatos a költőelődök előtti tisztelgés, de már a vers születése és a lírai ihlető pillanat kiszámíthatatlan asszociációkra vezeti az olvasót, a szerző sodró hétköznapjain is képes végigcikázni, mint a gömbvillám. Ennek következménye, hogy Petrőczy a tömörség, a rövid formák mestere, legjobb versei életképszerűek, villanások vagy szándékos töredékek. Bakonyi István azonban felhívja rá a figyelmet, hogy e „gyerekszívű dalok” olykor játszi könnyedségük ellenére feladják a leckét az olvasónak. Valóban, kulturális, irodalmi vagy személyes utalásrendjük megfejtéséhez kulcsot kell találni, különben az egymásba csúsztatott versségek inkább csak zeneiségükkel és nem sűrített asszociációsoruk teljességével érkeznek a tudatunkba. De nem is nagyon való mindez annak az olvasónak, aki nem fogadja el, hogy nagyon is személyes, igazán intim módon berendezett és felfedezésre váró világába invitál a költő: emlékek, érzések, elhagyott helyek, eltávozott szereplők, saját szerettei úsznak be a jelenbe, ünnepek, alkalmak, kutatói ismeretek szólítanak elő múltakat. Különösen szembeütő, ahogyan a versek naplószerűsége követi mindezt: a szerző jelöli a dátumokat, hogy a párbeszéd az elmúlt, de továbbélő érzésekkel, dolgokkal e negyedik dimenzióban, az időben is mindig követhető legyen.

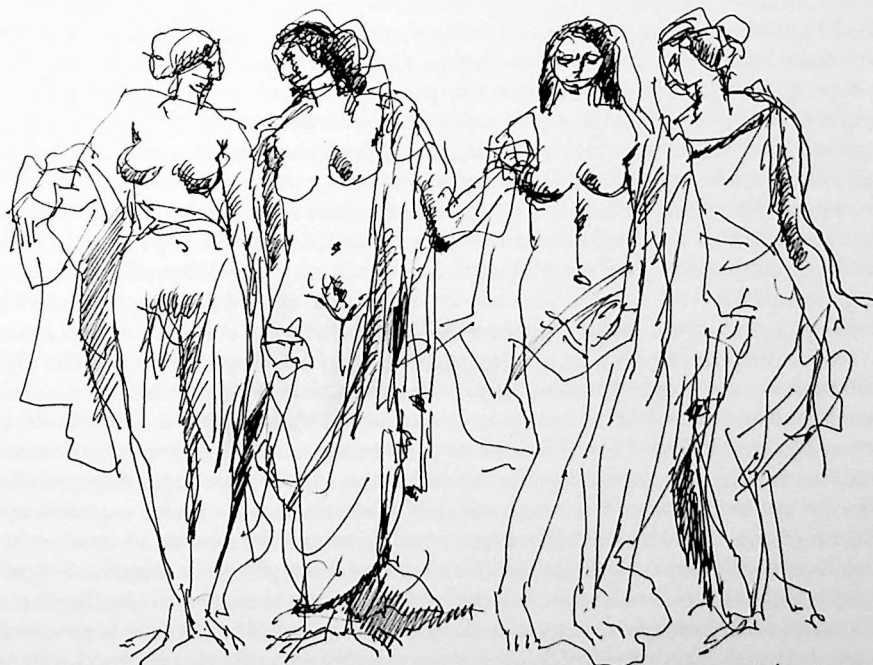
Külön említést érdemel Petrőczy Éva lírájának protestáns-bibliai beágyazottsága, a Bakonyi István munkájában kiemelten szereplő „meditatív” vonulat, amely a veretesség, az archaikus nyelviség igényével megelőző korokhoz és költészeti mintákhoz hajlik vissza, noha a szent és a profán keveredésének modern követelményeit is kilégíti. De az a morális beállítottság, ami a mélyrétegekben érzékelhető, következetes vonala az életműnek, olykor – ugyancsak protestáns bibliai hagyományok szerint – az ellenségekkel perlekedve, de mindig az Úr akaratára hagyatkozón.

A kisonográfia szerkezete, az alapos idézetekkel és versbetétekkel lassan haladó szöveg, vagy talán a kötetbe emelt záró interjú okozza, hogy az életrajzíró nem tudja eléggé érzékeltetni, hogy a „fricskázás”, „a szókimondás bűvöletében megteremtett fogalmak nyelvi ereje” ugyan nem idegen e költészet jelenétől, de fontosabb, hogy a korábbi pályaszakaszokban a költő széles műveltséganyagon is megőrzött tündérkedései dominálnak. Miniatűrjeiben a szelíd, visszafogott pátosz tartja egyensúlyban az olykor feltörő harsányságot, a valóságigény és a józanság pedig mindig humorral párosul.

Ha megkésett József Attila-díjjal Petrőczy Éva kevésbé ismert vagy már más nemzedékhez sorolható költőként kerül a virtuális irodalmi portálok anyagába, azt legfeljebb mai verseinek zártabb téma-választása okozza, mert éppen gyors reflexivitása és fordulatos-szellemes miniatűrjei állíthatnák egy sorba a fiatalokkal.

Bakonyi István irodalmi kisonográfiája egy megfontoltan mérlegelő férfi szemével is meggyőzően sokszínűnek és tartalmasnak látja és láttatja Petrőczy Éva eddigi, remélhetően nem lezárt költői életművét.

Bakonyi István: „Hogy elfogadjanak...” Petrőczy Éva költői pályája
Fekete Sas, 2013

Könyvek

ÖRVÉNYLŐ ÉVEK FÉNYÉBEN ÉS ÁRNYÉKÁBAN

Negyvenöt önálló kötet (regények, elbeszélések, versek, gyermekversek, útirajzok, mesék, Dörmögő Dömötör-sorozat), számos színmű, hangjáték és tévéfilm után a 77 éves Gyárfás Endre író, költő fogta magát, és megírta gyerekkorának öt esztendejét *Mátyásföld, alkonyuló éden* címmel. Endre (keresztneve nem hangzik el a regényben, sem ebben, sem becézős változatban; ez a család többi tagjára is érvényes, ám a rokonságot a nevükön említi a szerző) négyéves, amikor a szüleivel és anyai nagyjával a pesti Falk Miksa utcából Mátyásföldre költöznek: „Balról anyám, jobbról apám fogta a kezem. Sudár termetű, ősz kontyos nagyanyám előttünk lépkedett. Úgy ment, mint aki kardot nyelt. Kerítésekre boruló, virágzó orgonabokrok között, árnyas fasorban baktattunk az új otthon felé... Két kövezetlen, aszfaltozatlan utca sarkánál terpeszkedett a kert. A sűrű léckerítést kapu szakította meg, bal oldalán hórihorgas jegenyefa állt. Mesekönyveim egyik alakja, Gulliver lehetett ekkora. Almafák, körtefák, szilvafák voltak, mögötte a törpék... A kert közepén magasodott a sárga ház.”

Európában már elkezdődött a második világháború, igaz, még nem eszkalálódott. Magyarországon látszólagos béke van, a közeli repülőtérré még nem hullnak a bombák, a harci gépek, melyeket a kisfiú „földre lapuló griffmadaraknak” lát, még nem dübörögnek.

A mátyásföldi emeletes villában három lakás van, a család az egyik kétszobás, földszinti, verandást kapja. Endrét kisvárosi idill veszi körül; úgy érzi, itt minden olyan, mint egy faluban. A közelben, a cinkotai tanyán disznókat hizlal a családfeje. A vállalkozás nem sikeres, idővel járvány pusztít az állatok között. Az író gyerekkori „látványtöredékeiben” megjelenik a kisbíró, a drótostót, a szikvizés, a járőröző csendőr. A felszínen valóban minden édeninek látszik, a kisfiú semmit nem érzékel a közeledő veszedelemből. Gyárfás Endre mesterien, ihletetten és empátiával ábrázolja a kort, a mátyásföldi életet, az ott élő embereket és körülményeiket. Pontos és hiteles kép tárul elénk, elegánsan, elbűvölő szókinccsel és cizellált stílussal rajzolja meg az akkori világot, és annak rekvizitumait. A kis Endre sok mindent lát és érzékel maga körül. Nyomon követhetjük a lelkében és gondolataiban zajló folyamatokat; fogékonyágát, kíváncsiságát, lüktető tanulékonyágát mosolyogtató ábrándozás és naivitás hatja át. Rendre félreértelmezi a közmondásokat és az ismeretlen szavakat: „Ha azt hallottam, hogy *szegyet ütött a fejébe*, egy pillanatra még fölremltem előttem a fej, a szeg, a kalapács képe, de a szólást már nem vettem szó szerint.”; „Veszekedés vagy csak évődés közben nemegyszer mondták a fiúk egymásra, hogy te *buzi*. A hézagos nemi felvilágosítás okolható azért, hogy én a *buzi* szót sokáig *buzgó, túlbuzgó, buzgómócsing* tréfás változatának hittem.”; „Sokat hallottam a nagy zeneszerzők nevét, de hogy melyikükhöz milyen zene tartozik, egyelőre nem tudtam megállapítani. Tanító nénink az egyik órán Bachról és Händelről beszélt, orgonamuzsikájukról, hatalmas kórusműveikről. Csak úgy odavetőleg megemlítette, hogy Bach Händelnek a portása volt. Milyen érdekes, csodálkoztam, hogy két ekkora mester egyazon házában lakik. Händel nyilván annyira gazdag, megengedheti magának, hogy kapust tartson.” Eközben – szinte akkurátusan – rácsodálkozik a jelenségekre, mások viselkedésére, jellemére.

Mátyásföldön ott van a baráti kompánia, a szomszéd lányok, Vera és Marcsi, aztán Csibi, a kutyus, amelynek kimúlása után Csibész követ. S később megjelennek az osztálytársak is. A tanítás mindennap imával kezdődik az iskolában, az osztályterem falán Horthy Miklós képe függ. A gyerekek megszozott vetélkedése persze nem marad el, veszekednek és kibékülnek; a kis Endre engedékeny és megértő, kötözködés helyett inkább a „táguló” világra figyel, felfedezés számba menő ismereteket szerez, „műveltsége” fokozódik, meg tudja különböztetni a szomszédos repülőtéren felszálló és landoló Stukákat, Messerschmidteket és Junkerseket. Szüleivel eljut a Corvin Áruházba, a Városligetbe, az Angol Parkba... Közben múlnak az évek, és egyre nyúlnak a komor, sötétülő árnyak, a horgonyt ábrázoló, aranylóan fénylő gombú, sötétkék matrózkabátra egyszer csak sárga csillag kerül, ám a kisfiú nem érti a kirekesztés és a megkülönböztetés valódi okait, csak az aljas megjegyzésekre, a váratlanul indukálódó

megvetésre figyel föl. Veszélyérzete úgyszólván nincs, nem járja át a félelem... Ebben a korban ezek még ismeretlen fogalmak. Az éden azonban rohamosan alkonyul, Endre számára nyolcévesen véget ér a mátyásföldi, csalóka idill. Alighogy átesik a hősieken ismét mandulaműtéten, 1944. március 19-én a németek megszállják az országot. Ez az az időszak, amikor – más-más aspektusból kiindulva – így beszéltek és így áltatták magukat az emberek: „Apámék és nagybátyámék beszélgetéseiből ilyen foszlányokat hallottam: *most kéne Angliába mennünk, vagy hogy ha sikerülne kijutnunk Amerikába...* Az ember nem kívánczik az ellenség országába. Hozzátartozóim nem árulók, nem örültek. Biztosan hisznek, miért ne hinnének egy Istenben, egy hazában, egy isteni örök igazságban, Magyarország feltámadásában. Akkor hát...”

A memoár első részének jó néhány fejezetébe dokumentumokat ékel az író. Az emlékezet, a „költött” szöveg mellett ott találjuk Mátyásföld kivonatolási lexikoni ismertetését és a hivatalos irományokat, a vesztebe tartó ország rendeleteit, például az iskolai, beiratkozási engedély követelményeiről, a zsidó munkaszolgálatosokkal való bánásmódról, a kit kell izraelitának tekinteni törvencikkokról, a Dávid-csilag kötelező viseléséről, a zsidók lakhelyének kijelöléséről... Különösen Gödöllő térségét kell mentesíteni tőlük, mivel ott van a kormányzó nyári lakhelye. Itt tehát korábban kezdődnek majd a tisztogatások, szól a budapesti német követ Berlinbe küldött távirata 1944. június elsején. Gyárfás Endre a kötet első részét a család mártírjainak és túlélőinek névsorával zárja.

A kisfiú kiszakad addigi környezetéből, és egyik napról a másikra a Síp utcában, a gettósított övezetben, egy négyszobás lakásban találja magát. Több mint húszan zsúfolódnak össze a helyiségekben. (Ha maradnak, a „vidéknek” számító Mátyásföldről nagy valószínűséggel valamelyik koncentrációs táborba deportálták volna őket.) Nehéz az elválás a kertvárosi miliőtől, a játszópajtásoktól és Csibésztől. Ennek ellenére alázatosan fogadja a mostohább körülményeket. A lényeg: (még) együtt a család. A nyilasok azonban egy őszi napon a nagymama kivételével kiterelik őket az utcára. Olvasás közben hirtelen végigsuhintott a félelem: csak nem elkezdődik a Gyárfás család „nagy utazása”? De csak az édesapát rángatják ki a sorból. Ő eltűnik örökre, legutoljára 1945 tavaszán látták Fertőrákoson. Endre és az édesanyja szerencsére hazakeveredik a Bécsi úti téglagyárból, ahol a zsidómentő Raoul Wallenberg is megfordult. Ők túléltek a holokauszt szörnyűségeit, bár a fiú csaknem odaveszett 1945 elején, amikor bombatalálat érte a Síp utcai közös vécét. A regény második részét, amely egy esztendő sűrítőmánya, ezzel a „megelőlegezett” drámai epizóddal indítja a szerző. Endre még időben meggondolta magát, nem maradt ott, hogy elvégezze a nagydolgot, felhúzta a nadrágját és bement a lakásba. Kétségtelenül tragikomikus, mosolyra fakasztó a situáció. Enyhé, visszafogott humor vonul végig a regényen, de azt nem tudom eldönteni, hogy mindez a konzerválódott emlékezet különös, sajátos frissességének következménye-e, vagy öregkori képzelőerő, netán írói reminiscencia varázsolta ilyenné a múltat? Sejt-hető-e valamiféle pajzánkodás, jó értelmű huncutkodás egyes időszakok és helyzetek hangulatának megteremtésében, elmesélésében? Leszögezhetem, hogy Gyárfás Endre műve mentes az önsajnálattól, a hatásvadász kesergésektől, a rájátszós, dramatizált érzelmeiktől; az író nincs közel, és nincs távol ifjúkori önarcjától, nem határolódik el akkori önmagától, nem parolázik önmagával. Történeteket mond el gördülékenyen és vonzóan, izgalommal várjuk az újabb fordulatokat és élethelyzeteket, amelyekbe akaratán kívül sodródik. Emlékdokumentumai – függetlenül a leleskedő veszélyektől, a naponkénti nélkülözésektől, a betevő falatért való küzdelmekről – lírai hangvételűek; Gyárfás, mivel költő is, finoman szűrt fénnel vonja be a fenyegető háború és a holokauszt közelségében eltelt öt esztendőt. Nem taszítja a pokol mélyére „sorstalanságát”. Nincs oka rá, mert viszonylag békés mederben csordogál az élete, élvezzi a cionista gyerektáborok, a kis kibucok védelmét és közösségét („Nem fogtam fel, nem éreztem meg, »csupán« átéltem, hogy a közösség befogad, magához idomít, átlényegít. Mintha apró agyaggolyó lennék, melyet egy hatalmas, izmos kéz más golyókkal együtt egyetlen labdává gyurmázna. Ha elgurítanak, így már le tudjuk dönteni a tekebabokat.”) és a Joint, a zsidó segítségnyújtást támogatókat. A politikai mozgolódás örvényében, káoszában a táborok (Pest külterületén, Újszegeden és a Mátrában, ahol csomót köt a törülközőjére, hogy el ne cserélje máséval) biztonságot jelentenek, az élénk fantáziájú és süteményt imádó (a krémmel töltötteket szereti) srác a természettel, a gyakorlati

élettel ismerkedik. A cél, hogy felkészüljenek az *alijázásra*, az utazásra őseik, Palesztina földjére. A kis Gyárfás szinte szédítően várja az utazás pillanatát, gondolataiban minduntalan visszatér ehhez. Legáltalában ugyanilyen vehemenciával jár az agya a nemiség körül. Az író nem szemérmes, hőse szájába adja a „közönséges”, de ehhez a szöveggörnyezethez és atmoszférához jól illeszkedő szavakat, ő meg aztán, ha alkalma nyílik rá, és társat talál hozzá, ízlelgeti, kóstolgatja a kifejezéseket, a testi érintkezések elképzelt formáit. Muris, ahogy a Gyárfás csemete egy az egyben kiböki a testrészek és mozdulatok nevét: „Mindnyájan tudtuk már, hogyan zajlik a nemi élet. Én magam nem egyszeri megvilágosodással jutottam e fontos tudás birtokába. Fokozatos iskoláztatásom egyik lépcsőjét a Grósz testvérek hátsólépcsőházi tanfolyama szolgáltatta. Néhány részlet azonban még homályban maradt, például, hogy melyik baszástól esik a nő teherbe, és melyiktől nem.” Ez a fajta szabadszájúság a regényben nem egyenlő a céltalan, „csak azért is”-szerű ordenárésággal.

Már a Dob utcai társbérletben laknak, amikor Lea, a cionista aktivista *sékelt* ajánl neki: „ – Ha megalakul Izrael állam – kezdte a magyarázatot –, a sékel lesz a pénze. Mint kétezer éve. Az a sékel, amit mi, cionisták árulunk a tehetősebbeknek, afféle nyugta. Igazolja, hogy pénzt adtak a felszabadító mozgalomnak, pénzt, de lehetőleg nem százmilliárdokat, vagyis nem a naponta értéktelenedő magyar pengőt. Hanem öt, tíz, húsz, esetleg több dollárt. A fontot sem utasítjuk vissza. Hogy a pénz mire kell, arra már magatok is rájöhetek. Természetesen fegyverekre, hajóbérlésre, kibucok támogatására.” Endre így jut el Rátkai Mártonhoz, a híres színművészhez. Aztán egy napon a cionisták búcsú nélkül eltűnnek, felszivódnak, hiába keresi és kutatja őket makacsul. Az alijázás, a kivándorlás csupán ígéret marad. A negyedik osztályba készülő kilencéves fiú a Gundel étterem kerthelyiségén keresztül belóg az állatkertbe, és csalódásában elmerül az egzotikus állatok látványában. A mátyásföldi emlékek ide is elkísérik, mint ahogy az egész történetben vigasztaló motívumként újra és újra visszatér a determináns kertvárosi éden a villával, a fákkal és a Szilas patakkal. Az író előszeretettel applikálja az időszerű, lineárisan haladó eseményekbe a mátyásföldi közelmúltat. Visszakapcsolásai teljesebbé teszik a fiú habitusát. A beszerzett és elraktározott élmények nyilván segítették neki elviselni a korlátozott szabadsággal és veszteségekkel teli hónapokat. Pszichikai tűrőképessége a regénybeli megformálás alapján szilárd, alkalmazkodóképessége kifogástalan, nem veszti el illúzióit. A művet ez a releváns jellemábrázolás emeli a hazai holokausztirodalom legjobbjai közé. Endre különben ugyanazt az életet éli, mint a többi gyerek, nincs semmi extra a mindennapjaiban, ám a kegyetlen történelmi háttér, a fasizmus és a zsidóüldözés más keretet adott sorsának, az elbeszélte fél évtizednek. Amikor a mátrai cionista tábor elhagyják, így meditál: „Mi, Jákob »fiai«, egy bolyban mentünk, alig szóltunk egymáshoz. Hiába volt édes, ezúttal túl édes a reggeli tejeskávé, a szám íze keserű maradt. Már megint a hátam mögött hagyok valamit, amit megismertem, megszoktam, megkedveltem. Ugyanúgy elszomorított a búcsúzás, mint Mátyásföld, a Mikéfe és Újszeged elhagyásakor. Legtávolabbi őseim talán nem is állatok, hanem fák voltak, gyökereik kapaszkodó ösztöne az örökségem.”

Ezek a sorok őrzik, tartósítják az író töretlen humánumát, szellemiségét. Hűséges olvasóinak és barátainak talán jobb is, hogy nem lett semmi az alijázásból, hogy nem jutott el az „Ösújországba”. Itt maradt, itt írta meg eddigi könyveit, életműve itt lett a magyar és az egyetemes kultúra része.

Új kötetét régi, fekete-fehér családi fotók illusztrálják, amelyek az olvasó számára lehetővé teszik a helyszínek és a szereplők beazonosítását.

*Gyárfás Endre: Mátyásföld, alkonyuló éden
Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2013*

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA, MŰVÉSZET, TUDOMÁNY

Kiadja:

a Balatonfüred Városért Közalapítvány

Felelős kiadó:

Molnár Judit, az alapítvány elnöke

Szerkesztőség:

Balatonfüred, Szent István tér 1.

telefon: (87) 581-237

e-mail: tempevolgy@balatonfured.com

Internetes megjelenés: www.balatonfured.hu

Készült:

a Prospektus Nyomda műhelyében, Veszprém, Tartu u. 6.

Támogató:

Balatonfüred Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Praznovszky Mihály

prazno46@gmail.com

Segédszerkesztő:

Tóbiás Krisztián

tobias krisztian@selerisproject.hu

Főmunkatársak:

Kocsis Zoltán (Budapest)

Szőcs Géza (Kolozsvár)

Tomaso Kemény (Milánó)

Szerkesztők:

Filep Sándor (Balatonalmádi)

Hudi József (Pápa)

Szálinger Balázs (Budapest)

Olvasószerkesztő:

Erdőháti Károly

Szerkesztőségi munkatárs:

Bagyinszky Katalin Hunyadi Katalin

Szerkesztőbizottság:

Balogh Miklós (Budapest), †Budai Katalin (Budapest)
Rácz Péter (Balatonfüred), Kovács András (Balatonfüred)

Szerkesztőbizottsági titkár:

Cserép László (Balatonfüred)

Lapterv és tördelés:

Navratil Ferenc

Megjelenik évente négyszer

Egy szám ára: 600 Ft

Megvásárolható: Balatonfüreden a városi könyvtárban, a Vaszary-villában,
Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban,
valamint megrendelhető az alapítványnál postai úton, postaköltséggel

163/985/1/2008

HU ISSN 1789-9265